

ТЭРМІНЫ ЛЕСАВОДСТВА Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ: СТРУКТУРНА-ГРАМАТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА

Нягледзячы на тое, што ў апошнія дзесяцігоддзі беларускія лінгвісты прыкладаюць значныя намаганні па ўпарадкаванні нацыянальнай тэрміналогіі, многія пытанні да гэтага часу распрацаваны недастаткова. У прыватнасці, застаецца несістэматызаванай беларуская тэрміналогія лясной гаспадаркі.

Праца над упарадкаваннем лесагаспадарчай тэрміналогіі немагчыма без грунтоўнага аналізу яе структурна-граматычных асаблівасцей. Мэта нашага даследавання заключаецца ў выяўленні структурных адметнасцей мана- і полілексемных тэрмінаў лесаводства – комплекснай навукі, якая займаецца вывучэннем метадаў, спосабаў, тэхналогій захавання, паляпшэння, выкарыстання і ўзнаўлення лесу. Матэрыялам даследавання паслужыла беларускамоўная навуковая і вучэбна-метадычная літаратура па лесаводстве, а таксама беларускамоўная версія «Ляснога кодэкса» (пераклад адобраны экспертным саветам па пытаннях перакладу заканадаўчых актаў на беларускую мову 25.06.2021).

Адналексемныя тэрміны (тэрміны-словы) паводле граматычнай структуры падзяляюцца на невытворныя, вытворныя, складаныя і складанаскарочаныя (абрэвіятуры).

Невытворныя тэрміны-словы ў лесаводстве прадстаўлены як спрадвечна беларускімі адзінкамі (*дрэва, карань, ствол, крона, кара, пень, лес, мох, грыб, балота, вулей, гняздо, нара*), так і запазычанымі (*арэал, ордар, ландшафт, дэфект, банітэт, камбій, гумус*). У структурна-словаўтваральным плане невытворныя тэрміны-словы – гэта лексемы, эквівалентныя караню. Іх асаблівасцю з'яўляецца здольнасць удзельнічаць у працэсе ўтварэння новых тэрмінаў: *лес – лесасека, узлесак, падлесак, лясніцтва, лесазнаўства, лесаводства, лясгас, лесатундра, лесастэп* і інш. У спалучэнні з рознымі часцінамі мовы невытворныя найменні – крыніца ўтварэння тэрміналагічных словазлучэнняў: *шыракалісты лес, драбналісты лес, прыродаахоўны лес, эксплуатацыйны лес, абаронны лес, карэнны лес, другасны лес* і інш.

Вытворныя тэрміны-словы – гэта мнаналексемныя найменні, утвораныя марфалагічным спосабам ад розных часцін мовы: *мурашнік, пчальнік, лішайнік, ягаднік, запаведнік, пілоўнік, шпальнік, карэнішчы, такавішча, падсадка, падрост, подсіл, пасеў, высечка,*

выдаленне, зачос, хмызнячок, дуброва, суквецце, сеянец, саджанец. Вытворныя тэрміны лесаводства ўтвораны як ад агульнаславянскіх найменняў, так і ад запазычаных тэрмінаадзінак: *інвентарызацыя, эксплуатацыя, экспазіцыя, рэінтрадукцыя, таксацыя, аэрацыя, папуляцыя, сартыментацыя, кампанент, інсаляцыя, дыгрэсія* і інш.

Складаныя тэрміны-словы (тэрміны-кампазіты) утвараюцца шляхам адначасовага спалучэння некалькіх каранёвых марфем. У якасці словаўтваральных элементаў могуць выступаць карані як славянскага паходжання (*дрэвастой, лесааднаўленне, ветравальнасць, самасеў, насенненашэнне, глебагрунт, лісцеўтварэнне, снегалом*), так і інтэрнацыянальныя (*біятон, мікраарганізм, генафонд, фітацэноз, гіграфіты, транспірацыя*). Сустракаюцца сінанімічныя пары, дзе адзін складаны тэрмін мае інтэрнацыянальныя каранёвыя марфемы, а другі – славянскія: *ксерафіты – сухалюбы, гіграфіты – вільгацялюбы*.

Прадуктыўны тып у сучаснай беларускай лесаводчай тэрміналогіі складаюць тэрміны-кампазіты з апорным кампанентам, роўным самастойнаму слову. Гэта пераважна назоўнікі з падпарадкавальнымі адносінамі асноў: *лесаўпарадкаванне, лесаразвядзенне, лесакарыстальнік, лесаінвентарызацыя, медазбор, месцаўзрастання, холадаўстойлівасць, газаўстойлівасць, снеганазапаішванне, азотазбіральнікі*.

Нязначную колькасць лесаводчых тэрмінаў аб'ядноўвае падгрупа **абрэвіятур**. У гэтай падгрупе сустракаюцца абрэвіятуры двух відаў: 1) складанаскарочаныя тэрміны: *леспрамгас, лясгас, спецзоны, спецпалосы, санвысечка*; 2) ініцыяльныя: *ЛМ – лесаматэрыял, КЛМ – круглы лесаматэрыял, КТ – клас таварнасці, МГА – матэрыяльна-грашовая ацэнка*. Першая разнавіднасць абрэвіятур зразумелая амаль для ўсіх, хто валодае беларускай мовай, а другая абмяжоўваецца ўжываннем толькі ў вузкім коле спецыялістаў. У навуковай літаратуры пры першым ужыванні такія скарачаныя тэрміны, як правіла, тлумачацца (прыводзіцца іх поўная версія).

Абсалютная большасць адналексемных тэрмінаў лесаводства прадстаўлена назоўнікамі. Як адзначаецца ў навуковай літаратуры, «пашыранасць назоўнікаў абумоўлена дамінаваннем у тэрміналогіі намінацыйнай і дэфініцыйнай функцый, рэалізацыі якіх спрыяе высокая ступень абстрагаванасці субстантываў на лексічным і граматычным узроўнях моўнай сістэмы [1, с. 48]. У нязначнай колькасці выпадкаў для выражэння працэсуальнасці выкарыстоўваюцца тэрміны-дзеясловы як носьбіты дынамічнага элементу: *пладаносіць, прарэджваць, прарастаць, распускаяцца*.

Тэрміны-словазлучэнні надзвычай шырока выкарыстоўваюцца ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі. Гэта тлумачыцца неабходнасцю мець строгія адназначныя абазначэнні, а таксама патрэбай абазначаць но-

выя паняцці, якія абазіраюцца на ўжо існуючыя. У залежнасці ад колькасці кампанентаў выдзяляюцца двухкампанентныя, трохкампанентныя, шматкампанентныя састаўныя тэрміны.

Самую шматлікую групу ў тэрміналогіі лесаводства складаюць **двухкампанентныя тэрміны**. Сярод іх найбольшай прадуктыўнасцю адрозніваюцца наступныя:

1) двухкампанентныя тэрміны з прэпазіцыйным азначэннем пры назоўніку (*прыметнік (дзеепрыметнік)+назоўнік*; кампаненты звязаны дапасаваннем): *спелае дрэва, змешаны дрэвастой, дрэўны сок, лясны квартал, нелясныя землі, лесакрытая плошча*. Галоўным кампанентам у такіх тэрмінах можа выступаць як вытворны назоўнік (*травяністае покрыва, унутрыкроннае абхвостванне, лясная субфармацыя*), так і невытворны (*святлолюбівыя дрэвы, наглебавы слой, дзелавы ствол*). Азначэнне ў такіх тэрмінаадзінках можа выражацца:

– простым прыметнікам: *лекавыя расліны, дзелавая драўніна, нехарчовая сыравіна, пупышкавыя лускавінкі, клубяньковыя бактэрыі*;

– складаным суцэльнааформленым прыметнікам: *дзікарослыя плады, мікракланальнае размнажэнне, арэхаплодная плантацыя, лесанасенная база, многавяршыннае дрэва, чорнаальховы лес*;

– складаным дэфіснааформленым прыметнікам: *ветравальна-бураломныя дрэвы, рэкрэацыйна-аздараўленчыя лясы, вучэбна-доследныя лясгасы, пладова-ягадная плантацыя, дрэвава-хмызняковая расліннасць*;

– дзеепрыметнікам: *змешанае насаджэнне, адкрытае балота*.

Некаторыя з двухкампанентных лесаводчых тэрмінаў гэтай структурнай мадэлі маюць свае аднаслоўныя адпаведнікі: *тарны каржак = тарнік, рудніковая стойка = рудстойка, ясянёвы лес = ясеннік, бярозавы лес = бярэзнік*;

2) двухкампанентныя тэрміны з назоўнікам у якасці галоўнага кампанента і назоўнікам у форме роднага склону ў якасці залежнага кампанента (*назоўнік+назоўнік у Р.скл.*; кампаненты звязаны кіраваннем): *карона дрэва, адвод лесасек, рух соку, ачаг шкоднікаў, хваробы лесу, зрэджанасць кроны, эксцэнтрычнасць ствала, апёк кары*.

Прадуктыўныя ў тэрміналогіі лесаводства і **трохкампанентныя** адзінкі. Сярод іх пераважаюць тэрміны з прэпазіцыйным азначэннем. Яны складаюцца з простага словазлучэння і залежнага ад яго асобнага слова. Залежнае слова ў такіх тэрмінах адносіцца да ўсяго словазлучэння, яно выражана прыметнікам, радзей дзеепрыметнікам: *пастаянныя лесанасенныя ўчасткі, дрэвавыя лясныя расліны, часовы лясны гадавальнік, другарадныя лясныя рэсурсы, прышчэплены пасадачны матэрыял, закрытая каранёвая сістэма*. У такіх тэрмінах простае словазлучэнне выражана спалучэннем прыметніка з назоўнікам

(*другарадныя лясныя рэсурсы, гранічная ўдзельная вага, суцэльныя санітарныя высечкі, выпрабаваныя лясныя культуры, пашкоджаныя лясныя насаджэнні*) ці назоўніка з назоўнікам у форме роднага склону (*неспусташальнае карыстанне лесам, натуральнае ўзнаўленне лесу*).

Радзей сустракаюцца трохкампанентныя тэрміны з постпазіцыйным двухчленным азначэннем пры назоўніку: *высечкі галоўнага карыстання, насенняводства лясных раслін, дрэвы галоўнай пароды*. У такіх састаўных тэрмінах азначэнне можа быць выражана спалучэннем двух назоўнікаў (*высечкі догляду лясоў, стымулятар выхаду жывіцы*), спалучэннем прыметніка з назоўнікам (*участак ляснога фонду, клон плюсавых дрэў*).

У адзінкавых выпадках сустракаюцца трохкампанентныя тэрміны з постпазіцыйным азначэннем, выражаным дзеепрыметным зваротам: *землі, пакрытыя лясамі; землі, не пакрытыя лясамі*.

У сучаснай тэрміналогіі лесаводства зафіксаваны тэрміны і з большай колькасцю кампанентаў: *рацыянальнае выкарыстанне лясных рэсурсаў, прамежкавыя гаспадары хвароб лесу, рэканструкцыя малакаштоўных лясных насаджэнняў, высечкі фарміравання лясных насаджэнняў, навагоднія дрэвы хвойных парод, асаблівы рэжым вядзення лясной гаспадаркі*. Па назіраннях вучоных, з'яўленне шматслоўных тэрміналагічных спалучэнняў – патрабаванне часу, «бо няўхільнае паглыбленне ведаў чалавецтва аб раней адкрытых предметах і з'явах прымушае даследчыкаў дадаваць усё большую колькасць атрыбутаў да вядомых тэрмінаў» [2, с. 5].

Такім чынам, у беларускай тэрміналогіі лесаводства прадстаўлены розныя структурна-граматычныя тыпы спецыяльных найменняў: невытворныя і вытворныя тэрміны-словы, двух-, трох- і шматкампанентныя тэрміны. На сучасным этапе аснову лесаводчай лексікі складаюць састаўныя тэрміны. Сярод іх найбольшай прадуктыўнасцю характарызуюцца двухлексемныя словазлучэнні з назоўнікам у якасці галоўнага кампанента, бо яны найбольш поўна адпавядаюць патрабаванням аптымальнай даўжыні тэрміна і сэнсавай кампактнасці выказвання.

ЛІТАРАТУРА

1. Дзятко Д.В. Беларуская матэматычная тэрміналогія: стагнаўленне, структура, функцыянаванне. Мінск: БДПУ, 2009. 192 с.

2. Авербух К.Я. Стандартизация терминологии: Некоторые итоги и перспективы (К 50-летию деятельности по стандартизации терминологии) // Научно-техническая информация. Сер. 1. 1985. № 3. С. 1–8.